

5. Naturens form – språk och taxonomi

PETRUS LÆSTADIUS JOURNALER och O.P. Petterssons *Gamla byar i Vilhelmina* är huvudsakligen skrivna på rikssvenska, vilket faller sig naturligt då författarna vänder sig till en bred läsekrets, och denna rikssvenska språkdräkt dominerar även skildringarna av naturen. Vid sidan av rikssvenskan återfinns i texten även lokala språkformer, vilket i de flerspråkiga miljöer vi här rör oss i huvudsakligen innebär norrländska svenska dialekter och samiska språk. Båda författarna använder sig av lokala sagespersoner, samtidigt som de själva härstammar från de miljöer de skildrar, vilket ger dem ett slags inifrånperspektiv. Den lokala kunskapen som båda bygger upp sina texter utifrån – förmedlad via lokala sagespersoner och förvärvad genom erfarenhet – torde i mångt och mycket ha varit tillgänglig för författarna i lokal språkform. Læstadius behärskade dessutom samiska. Utöver rikssvenska och lokala språkformer används i texterna även vetenskapens latinska klassifikationssystem, särskilt vad gäller växtbenämningar.

Detta kapitel utgår ifrån följande frågeställning: hur används lokala språk i skildringen av naturen i de undersökta skildringarna och vad får detta för konsekvenser för språkliga och kunskapsmässiga hierarkier? För att begränsa studiens omfång fokuserar jag på en del av skildringen av naturen, nämligen de lokala benämningarna – det vill säga samiska och dialektala – på djur och växter i relation till rikssvenskan och latinet. Såväl de lokala djur- och växtbenämningarna som de latinska, är i texterna få i relation till de rikssvenska, men när de används illustrerar de bland annat språkvalens betydelse för uppbyggnaden av kunskapshierarkier, samt vilka kunskapssystem som tillåts präglats platsen. De ord som excerperats och analyserats i detta kapitel är sådana som antingen förklaras explicit i

texten, exempelvis i fotnoter, parenteser eller i löptext, eller som används parallellt med svenska och latinska benämningar. Gränsdragningen mellan dialektalt och rikssvenskt har i vissa fall varit svår, och det rör sig ibland snarare om ett lokalt präglat bruk, än genuin dialekt. Enstaka ord som excerperats ur *Gamla byar i Vilhelmina* är inte markerade och förklarade i själva brödtexten, men däremot medtagna och förklarade i ordregistret i registerbandet (Pettersson 1960).¹ Trots vissa likheter i hur samiskt respektive dialektalt språk används i texterna – båda utgör lokalt språk i kontrast till rikssvenskan och latinet – har jag valt att hålla isär redovisningen med syftet att möjliggöra jämförelser.

Inledningsvis i detta kapitel presenteras författarna och deras relation till lokala språk. Efter detta behandlas först de samiska djur- och växtbenämningarna i de undersökta texterna, följt av de dialektala. Vidare diskuteras betydelsen av avvikande folkliga taxonomier, varefter kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion.

5.1 Författarna och språken

Som nämnts tidigare kommer både Petrus Læstadius och O.P. Pettersson från de bygder de skildrar i sina texter; Læstadius behärskade lulesamiska medan Pettersson var expert på den lokala svenska dialekten i Vilhelmina. Pettersson upptecknade sitt huvudsakliga material ur Vilhelminamålet (se Dahlstedt 1950) och den sydsamiska varietet som talades i Vilhelminatrakten. Under sina missionsresor torde Læstadius ha stött på nybyggardialekten Arjeplogmålet (se Wallström 1943), och om de egna kunskaperna i samiska skriver Læstadius i den andra journalen så här:

Jag deremot, som från barndomen, i afseende på språket, är en fullkomlig Fjell-lapp af Torpun och Sirkas stammar i Luleå Lappmark, kunde icke vara okunnig om ordens rätta bemärkelser. (Læstadius 1833, s. 144.)

Det är alltså den lulesamiska han lärt sig under uppväxten i Kvikkjokk

¹ Som nämnts tidigare har utgivarna behandlat Petterssons manuskript på så vis att vissa av hans förklarande noter har införts som fotnoter i löptexten, medan andra sparats till registerbandet, som redan inledningsvis var planerat. Ett exempel på detta är ordet *stenbit* som i registerbandet förklaras: ”stenbit, laxöring, bäcköring” (Pettersson 1941, s. 265; 1944, s. 15, 260; 1960, s. 73).

som han anser sig behärska, ett språk som han något längre fram i samma avsnitt benämner ”min egen dialect” (Læstadius 1833, s. 145).

I det absoluta slutet av den första journalen kommenterar Læstadius själv de avvikelser från en rikssvensk skriftspråksnorm som texten innehåller, och han ber läsaren ha överseende med den ”ostädade stil” som den är skriven på (Læstadius 1831, s. 473). Han fortsätter:

Den starkt i ögonen fallande provincialitet, hvarmed den är uppfylld, har jag icke ens velat förborga eller taga mig till vara för, emedan jag ansett den nästan höra till saken, såsom formen till materien. (Læstadius 1831, s. 473.)

Denna ”provincialitet” menar Arne Nordberg kommer av:

författarens envetna omsorg att sprida upplysning om den egna ”provinsens” alla förhållanden och att göra denna upplysning så detaljerad och så exakt som möjligt. (Nordberg 1977b, s. 6.)

Ytterligare en inblick i Læstadius bruk av dialektala och samiska ord återfinns i det beklagande han ägnar sig åt inledningsvis i den andra journalen:

Smärre fel torde Läsaren ursäkta. De flesta af de här anförda hafva uppkommit derigenom att Correctur-läsaren, obekant både med Lappska språket och med den Svenska dialekt, ur hvilken Författaren upptagit många egenheter, som för Svenska skriftspråket och de sydligare dialekterna äro främmande, ej alltid kunnat rätt dechiffra manuscriptet. (Læstadius 1833, inledande text.)

Samiskan och den svenska dialekt som Læstadius stundtals använder är obekanta språk för korrekturläsaren och därför har fel smugit sig in. När det gäller den svenska dialekten ger Læstadius i citatet även sin egen syn på detta språk: han har i texten tagit med många ”egenheter” ur dialekten, som avviker från såväl det svenska skriftspråket som de sydliga dialekterna. Som Nordberg föreslagit är det kanske inte bara för att göra ”beskrivningen så detaljerad och så exakt som möjligt” som Læstadius tar med dessa egenheter, utan just för att de är egenheter i relation till skriftspråket och de sydliga dialekterna. Att det samiska språket är exotiskt för många av Læstadius tänkta läsare är underförstått, men en liknande grad av märkvärdighet tycks alltså Læstadius även tillskriva dialekten.

När Pettersson sammanställde manuset till *Gamla byar i Vilhelmina* hade han omfattande kännedom om den dialekt som talades i Vilhel-

mina; som nämnts tidigare sammanställde han en omfattande ordbok över denna. Utgivarna till *Gamla byar i Vilhelmina* har även fogat in vissa uppgifter från denna ordbok i fotnoter. I en inledning till verket anger Pettersson just insamlandet och bevarandet av gamla namn ”på lokaler och lägenheter” som en ”synnerlig viktig uppgift” (Pettersson 1941, s. VII–VIII) och det visar sig att särskilt de samiska djur- och växtbenämningarna i *Gamla byar i Vilhelmina* huvudsakligen återfinns i anslutning till ortnamnsetymologier. Pettersson inkluderar samiska ord och ortnamn i sina texter. I Vilhelminaområdet talas en varietet av sydsamiska (se Rydving 2013, s. 39f. om sydsamiska varieteter).

5.2 Samiska djur- och växtbenämningar

I de undersökta texterna förekommer ett litet antal samiska djur- och växtbenämningar, ett tiotal i Læstadius journaler respektive ett tjugotal i *Gamla byar i Vilhelmina*.² Medan de samiska benämningarna i *Gamla byar i Vilhelmina* nästan uteslutande används i ortnamnsetymologier, används de i Læstadius journaler oftast i anslutning till skildringar av samiska seder och bruk. Beläggen ger inblick i särskilt två områden där bruket av samiska och dialektala djur- och växtbenämningar får konsekvenser för konstruktionen av naturen och människans relation härtill: uppbyggnaden av språkliga kunskapshierarkier och konstruktionen av ett historiskt djup i relationen människa–natur.

5.2.1 Språkliga kunskapshierarkier

Med språkliga kunskapshierarkier avses här den hierarkiska relation som ofta konstrueras när två eller flera språk används om en och samma företeelse. Liknande hierarkiska relationer uppmärksammas i kapitel 4 ovan då användning av flera ortnamn för en ort diskuteras. När det gäller djur- och växtbenämningar omfattar hierarkierna även olika kunskapssystem och sätt att interagera med naturen, och de skapas när benämningar på ett språk på olika sätt premieras gentemot andra, exempelvis genom att framställas som normala, allmänt accepterade eller mer korrekta.

² Det totala antalet samiska ord är högre och inkluderar hos både Læstadius och Pettersson exempelvis – men inte uteslutande – ord knutna till renkötseln och andra seder och bruk som beskrivs som traditionellt samiska.

Ett exempel där en samisk terminologi underordnas andra benämningar återfinns i Læstadius första journal. Petrus och hans följeslagare, Lars Persson, söker upp en same som ska bli deras lots. Skildringen utvidgas till en utläggning om de syrliga grönsaker som samerna tillreder och blandar i renmjölken:

Den hufvudsakligaste ört, som härtill användes, är *Rumex acetosa*. Man plockar bladen, medan de äro unga, skräder ifrån allt annat gräs och kokar dem sedan, så att det blir som en spenat. Man använder äfven till samma ändamål de ännu outvecklade knopparna av *Angelica* (*påskån-aive*) samt *Rheum digynum* (äbro). *Rumex* heter på Lapska *Jobmo*, och derföre kallas vanligen hela denna sur-spenats composition *Jobmo*. (Læstadius 1831, s. 379f.)³

Læstadius beskriver här tre växter utifrån en lokal samisk kontext, nämligen som ingredienser i en traditionell samisk maträtt, och han intygar själv rättens smaklighet. Språket med vilket växterna beskrivs är primärt latin, och den samiska terminologin ges dels inom parentes – *Påskån-aive*⁴ och *Äbro*⁵ –, dels förklaras den i löptext ”*Rumex* heter på Lapska *Jobmo*”.⁶ Læstadius, som studerat botanik (se Læstadius 1833, s. 92), använder här naturalhistoriens språk, latinet. Det är det språk som använts av Linné i *Flora Lapponica* (1737),⁷ och även av brodern Lars Levi Læstadius i exempelvis den redan 1822 publicerade uppsatsen ”Botaniska anmärkningar gjorda i Lappmarken och tillgränsande Landsorter”. Den självklarhet med vilken den latinska terminologin utgör växternas primära benämningar, samt infogandet av växterna under hyperonymen *örter*, lyfter här ut växterna ur den lokala kontexten och placerar dem i vetenskapens till synes objektiva och generella ordning. Därifrån lånas de tillbaka till den samiska kontexten: det är *Rumex* som på ”Lapska” heter *Jobmo*, inte tvärtom (Læstadius 1831, s. 379f.).

³ Se även Læstadius 1833, s. 347.

⁴ Grundström anger lulesamiska *påsk(ån)-ai've*, ’blomknoppen i Angelicaörten’ medan *påskå* avser själva blomstängeln (1950-1951, s. 788b).

⁵ *Rheum digynum* heter på svenska *fjällsyra* och på latin numera *Oxyria digyna* (Nordberg 1977, s. 62). Grundström anger lulesamiska (*h*)*äb’rō* ’fjällsyra, *Oxyria digynia*’ (1950-1951, s. 1535b).

⁶ Grundström anger lulesamiska *juopmō* ’fjällängsyra, *Rumex acetosa*’ (1950-1951, s. 120a).

⁷ Som var resultatet av den s.k. lappländska resan.

Vid flera tillfällen beskriver Petrus Læstadius olika fisksorter och oftast är det en rikssvensk terminologi som används. Ett exempel på detta är följande passage om bland annat olika fiskars beteende under leken:

Hela laxsläktet, äfvensom sik, asp och harr är sämre under leken än eljest. På abborren, gäddan och laken kan man icke märka någon skillnad. *Ål* finnes icke. (Læstadius 1833, s. 78.)

Detta citat är en del av en längre skildring av fisk och fiske och ger en representativ bild av Læstadius sakliga och rikssvenska beskrivningar. Det förekommer dock enstaka exempel på samisk fiskterminologi. Ett av dessa hämtas här från samma skildring som ovan och det rör sig om den svårkaraktäriserade tabmoken. Læstadius menar att det finns en laxsort som på samiska kallas *tabmok*. Han fortsätter:

Väl kallar man honom på Svenska *Stenbit*, men fjellsjöarnas *Tabmok* är säkert en helt annan art, än den stenbit, som finnes i sjöar och strömmar inom skogslandet. För öfrigt synes af laxsläktet en myckenhet arter och artförändringar vara, hvilka dock jag, såsom icke varande Ichtyolog, ej kan bestämma. (Læstadius 1833, s. 75, se äv. 339.)

Här framgår att Læstadius känner till både ett samiskt och ett svenskt namn på laxsorten i fråga: *tabmok* respektive *stenbit*. Trots att han betonar att han inte är skolad i området – ”såsom icke varande Ichtyolog” – vill han ändå föreslå att det här troligen rör sig om en annan art än vad som vanligen avses med den svenska beteckningen *stenbit*.⁸ Kontexten är inte utpräglad samisk, som i exemplet med *jobmo*, men likväl är det den samiska benämningen som nämns först, och som dessutom förmodas avse en annan art än den stenbit som finns i vattendrag ”inom skogslandet”. Læstadius antyder att han ser den samiska taxonomin som mer finmaskig och mer korrekt än åtminstone den svenska motsvarigheten. I stället för som i föregående exempel, där vetenskapen hjälper till att belysa ett samiskt bruk av naturen, så är det den samiska erfarenheten som kan ge ett möjligt bidrag till vetenskapen, till iktyologin. En knapp

⁸ Som enligt Pettersson avser bäcköring (1960, s. 54). Laxfiskarnas artvariation är ännu idag stor och svåröverskådlig. Grundström anger lulesamiska *tāpmuk* ’laxöring (Salmo trutta) (1950–1951, s. 1078b).

sida längre fram nämner Læstadius ytterligare en samisk fiskbeteckning, *njaka*, denna gång som tillägg till den svenska benämningen *lake* och motiverad av den samiska benämningens karakterisering av fisken i fråga. Læstadius menar att laken har fått sitt samiska namn *njaka*, av ordet *njakat* 'krypa', eftersom den liksom kryper på botten (Læstadius 1833, s. 76.)⁹

Fisken i fråga sägs av Læstadius heta *lake*, det vill säga det svenska namnet är det primära och upplysningen om det samiska namnet blir i sammanhanget ett slags tillägg, som dessutom vittnar om samernas träffsäkra observation och namngivande. Detta skapar ett slags erkännande av samisk naturkunskap.

Följande exempel behandlar ett komplex av insektsnamn, som återfinns både i *Gamla byar i Vilhelmina* och hos Læstadius, och jag inleder med exemplen ur den första journalen.¹⁰ Det rör sig om insekter som plågar renarna om sommaren, och i likhet med exemplet *Jobmo* ovan är kontexten utpräglat samisk, denna gång knuten till renskötseln. Till skillnad från det exemplet står dock här de samiska benämningarna i fokus. Första gången insekterna omtalas är i en beskrivning av renskötande samers vanor, där renen sägs vara oduglig till slakt om våren, delvis på grund av håll i skinnet orsakade av en larv:

Den omtalade larven kallas på Lapska *kurbma*, men sjelfva insecten *slautja* eller *snupok*, hvilket dock lærer vara tvänne särskilda arter. (Læstadius 1831, s. 218.).

Læstadius åberopar här ett samiskt språkbruk: larven "kallas på Lapska" för *kurbma*, och ingen rikssvensk motsvarighet ges. Givet Læstadius vana att ge både rikssvenska och latinska motsvarigheter i de fall han känner till sådana, skapas här en viss distans mellan honom själv och den kunskap som förmedlas; denna distans ökar ytterligare när han med hjälpverbet *lär* uttrycker hörsägen, det vill säga att det enligt vad som berättas rör sig om två arter av insekten i fråga. När Læstadius senare i journalen återkommer till dessa insekter är det med en tydlig signal om

⁹ Jämför Grundströms *njähkā* 'lake', respektive *njäkat* 'smyga sig på något' (1950–1951 s. 600f.).

¹⁰ För en utredning av olika samiska namn på de insekter som de följande exemplen handlar om hänvisas till K.B. Wiklund's "Lapska namn på ren-oestriderna och deras larver" och där anförd litteratur (1916).

att den kunskap han förmedlar har hämtats från samiskt håll. Terminologin skiljer sig även åt från den första passagen genom att de insekter som sägs vara av två arter då sades heta *slautja* och *snupok*, medan de i nedanstående passage heter *pitok* och *snupok*:

Som jag saknar allt slags entomologisk kunskap, kan jag ej beskrifva dessa insecter, men väl deras åverkan på rehnarna. De kallas *Pitok* och *Snupok* på Lapska. Det ena slaget kastar vid förbiflygandet sina ägg in i näsborrarna på rehnen, ja till och med på människan. De inandas med luften och fästa sig hos den förra ner i gommen, o.s.v., der de frodas öfver vintern och vexe till, så att de blifva temliga maskar, som ligga i stora klungor och hopar. Men om våren frustar rehnen ut dem, och de falla ned på marken, kläckas då ut af solen samt blifva, såsom deras fäder, rehnarnas plågoandar. (Læstadius 1831, s. 446f.)

Læstadius förklarar att hela den här beskrivningen av just denna insekts åverkan har han fått av samerna och han lägger till att han inte har haft tid att kontrollera uppgifterna. Däremot, hävdar han, kan han mer säkert intyga den andra insekts skadliga konsekvenser:

Han lägger sina ägg mellan skinnets och kroppen på rehnen, och de larver, som deraf uppkomma, kallas *kurbma* samt se om våren stora och otäcka ut, der de ligga i stor myckenhet längs hela ryggen samt göra, att huden af rehnen den tiden är alldeles oduglig och liknar ett säll. (Læstadius 1831, s. 446f.)

Inledningsvis i denna passage säger Læstadius att han inte kan beskriva dessa insekter eftersom han saknar ”allt slags entomologisk kunskap.” Det som följer är i stället en beskrivning av hur insekterna påverkar renarna. Vad menar han att han hade kunnat göra om han hade haft entomologisk kunskap? Læstadius tycks här visa dels att han känner till att entomologin är en vetenskapsgren som hade kunnat beskriva dessa insekter utifrån ett vetenskapligt, det vill säga objektivt, systematiskt och generellt perspektiv, dels att det som följer inte är kunskap av detta slag. Det är nästan som att den vetenskapliga klassificeringen av och terminologin för dessa insekter faktiskt står där, endast dold av Læstadius egen kunskapslucka, och att de samiska benämningarna *bara* är vad insekterna och larven kallas ”på Lapska”, det vill säga *pitok*, *snupok* och *kurbma*. Det som sedan följer är två lager av kunskap: ett första lager av fantasirik och troligen för Læstadius själv osannolik beskrivning av hur insekterna kastar sina ägg in i näsborrarna på både renar och människor.

Han kommenterar detta med att skriva att hela beskrivningen av insektens åverkan har hämtats från samerna och att han inte haft möjlighet att kontrollera uppgifterna. Desto säkrare är han på det som därefter följer, nämligen en skildring av larven *kurbma*, som kläcks under skinnet på renen om våren och förstör skinnet. Læstadius karakteriserar här sig själv som icke-entomolog och i föregående exempel som icke-ichtyolog. Men här tycks han i högre utsträckning förhålla sig skeptisk till de kunskaperna om insekter som han har fått av samer.

Dessa insekter återfinns intressant nog även i *Gamla byar i Vilhelmina* som ett av få exempel på djur- och växtbenämningar som inte direkt ingår i ortnamnsetymologier (Pettersson 1944, s. 232). Där inleds avsnittet emellertid med en namnutredning. Det rör sig om *Rainiesvarie*, vars etymologi Pettersson menar ska gå tillbaka på 'rena fjället', det vill säga att namnet hänvisar till att de insekter som brukar plåga renarna om sommaren i just detta fjällområde inte är smittsamma och av den anledningen inte orsakar renarna samma plåga som på andra ställen. För att nå fram till denna förklaring krävs dock en utredning av insekterna i fråga, och det är i denna som Pettersson använder de samiska namnen:

I alla fjäll plågas renarna under sommaren av *gârma*, 'korm, renstyng'. Gârma är av två slag: *trâmpe* eller *snore* och *boâruve*. Trâmpe eller snore sticker renen i näsborrarna och läger ägg där, då i näsborrarna utvecklas maskar, som kallas *särkelmeh*, och dessa äro renen till stor plåga. Boâruve sticker renen i huden, och då utvecklas i huden *gârma*, vilken också tillfogar renen mycket lidande. Gârma sticker, d.v.s. lägger ägg. När renarna uppehålla sig i Rainesfjället, så behöva de ej råka ut för de lidanden, som *gârma* och *boâruve* förorsaka. I detta fjäll finnes *gârma* och *boâruve*, men i det fjället är det ren *gârma* och ren *boâruve*, ej smittosamma sådana, varföre då dessa sticka renarna, så utvecklas därav varken *särkelmeh* eller *gârma*, och renarna undgå i det fjället de plågor, som dessa maskar förorsaka. (Pettersson 1944, s. 232.)

Pettersson beskriver här en kategori insekter som benämns med det samiska *gârma* och som förklaras med den från samiskan lånade dialektala benämningen *korm* samt det rikssvenska *renstyng*. Kategorin delas ytterligare upp i två slag, *trâmpe* och *snore/boâruve* samt masken *särkelmeh*, alla benämnda med samiska namn utan rikssvenska eller dialektala motsvarigheter och utan ifrågasättande. Sättet Pettersson använder de samiska insektsnamnen på här sätter ett samiskt kunskapsperspektiv i förgrunden.

Skildringen står i bjärt kontrast mot en fotnot som utgivarna tillfogat den tredje volymen av *Gamla byar i Vilhelmina*, där samma insekter beskrivs:

Renstynget, lat. *Oedemagena tarandi*, la. *boåruve* [...] Renflugan, lat. *Cephenomyia trompe*, la. *tråmpe* eller *snore*. (Pettersson 1946, s. 66.)¹¹

Här skapas i stället ett slags kunskapshierarki där den lokala taxonomin kommer sist: de samiska begreppen *boåruve* respektive *tråmpe/snore* står som synes efter såväl det rikssvenska *renstynget* respektive *renflugan*, som det latinska, *Oedemagena tarandi* respektive *Cephenomyia trompe*.

Dessa tre olika skildringar av samma insekter illustrerar hur språkliga kunskapshierarkier kan byggas upp i flerspråkiga sammanhang, och att detta får konsekvenser för den konstruktion av naturen som de bidrar till. Det blir en fråga om vems synvinkel och vems kunskap som får representera det omarkerade – den synvinkel och det sammanhang som i sin tur översätts eller förklaras. I det här specifika fallet blir det antingen den kontextualiserade kunskapen, nära knuten till renskötseln, eller den abstraherade kunskapen, som ingår i ett vetenskapligt kunskapssystem, där det huvudsakliga värdet – för att återigen anknyta till Mary Louis Pratt (2008; se kapitel 3 ovan) – består av just ordning.

5.2.2 Samiska ortnamnselement och historiskt djup

Av det tjugotal samiska djur- och växtbenämningar som används i *Gamla byar i Vilhelmina* ingår flertalet i ortnamnsetymologier. De relationer som de samiska djur- och växtbenämningarna skapar mellan människa och natur får när benämningarna används i ortnamnsetymologier ett historiskt djup. I och med att de ingår i en språkvetenskaplig diskurs som värderar hög ålder, menar jag vidare att förekomsten av samiska djur- och växtbenämningar i etymologiska resonemang tillför ett drag av autenticitet och värde till en samiskt präglad relation till naturen. Bruket av toponymer i *Gamla byar i Vilhelmina* diskuterades i detalj i kapitel 4 ovan och här fokuseras alltså mer specifikt på de samiska djur- och växtbenämningar som används i ortnamnsetymologierna.

Sådana ord förekommer i tre olika kategorier av ortnamnsetymolo-

¹¹ Arten *Cephenomyia trompe*, beskrevs vetenskapligt först av Adolf Modéer 1786 och innehåller som synes den samiska benämningen *Trompe*.

gier. Den första innehåller samiska ortnamnsparalleller till svenska ortnamn och de samiska djur- och växtnamnen förekommer sedan som ingående element i dessa samiska namn. Ett exempel på detta återfinns i skildringen av byn *Laxbäcken*, i en förklarande fotnot till just detta svenska namn:

La. *Okksjohkke* av *okks(e)* 'insjölag' och *johkke* 'bäck'. I Malgomaj har sådan lax funnits rikligen i äldre tid, men förekommer numera ganska sparsamt. Från sjön går laxen upp i Laxbäcken i stort antal. (Pettersson 1946, s. 194.)

Den samiska benämningen *okks(e)* i betydelsen 'insjölag'¹² används alltså här för att förklara namnet *Okksjohkke*, som presenteras som parallellnamn till det svenska *Laxbäcken*.¹³ Även en förklaring till namngivningen ges av Pettersson i denna passage: "i äldre tid" fanns rikligt med lax i Malgomajsjön. Namnets tillkomst och den natur som beskrivs förläggs till denna äldre tid, som föregår nybyggarkolonisationen och därför kan antas vara samiskt präglad. I detta exempel, liksom i de övriga av denna typ, råder en semantisk överensstämmelse mellan det svenska och det samiska namnet utan att det ena sägs vara en översättning av det andra.

I den andra kategorin av ortnamnsetymologier, där samiska djur- och växtbenämningar förekommer, används det samiska ordet endast i syfte att utesluta ett visst etymologiskt samband. Ett exempel på detta återfinns i ett resonemang i en fotnot om det svårtolkade namnet *Fatmomakke*, som tillfogats av utgivaren: "ej heller ur *fatnuo* 'angelica' kan namnet *Fapmie* härledas" (Pettersson 1944, s. 210). Diskussionen av ordet *fatnuo* förekommer här som del i en längre utredning, där det slutligen antyds att namnet möjligen kan ha nordiskt ursprung och sedan lånats in i samiskan. En skillnad mellan denna typ av belägg och de föregående är att djur- eller växtbenämningen inte på något sätt knyts till platsen. Däremot så visas med belägget – och i resonemanget i övrigt – att det samiska *fatnuo* hade kunnat vara en möjlig bakgrund till namnet.

Den tredje kategorin – också den som uppvisar flest belägg – utgörs

¹² Hos Hasselbrink återfinns formen *ukse* med betydelsen 'kleine lachsforelle (Salmo trutta)' och Hasselbrink menar vidare att ordet används om olika arter av laxfiskar (1981–1985, s. 1377a–b).

¹³ Observera att det är namnen utifrån hur de presenteras i *Gamla byar i Vilhelmina* som diskuteras i denna bok, inte namnens möjliga etymologier.

av exempel där ett ortnamns etymologi utreds och där den samiska djur- eller växtbenämningen framförs som en möjlig del i en korrekt etymologi. Ett exempel är namnet *Njakafjället*, som i skildringen av byn Bångnäs förklaras på följande sätt:

Namnet Njakafjället, som på la. lyder *Njakievarie* eller *Njakie*, innehåller det la. ordet *njaka* 'lake'. Det påstås att på västra delen av fjällen skall finnas en helt liten tjärn, som varit ovanligt rik på lake. Det är nog ett enastående fall att lake förekommer i en tjärn uppe på dessa fjäll. (Pettersson 1944, s. 77.)

Det namn vars etymologi primärt förklaras är *Njakafjället*, vilket skrivs fram som det officiella namnet. Till detta namn ges de samiska motsvarigheterna *Njakievarie* och *Njakie* och det påpekas att det är ett element från det samiska namnen som återfinns som förled i *Njakafjället*. Ofta är ortnamnen som utreds i *Gamla byar i Vilhelmina* just sammansättningar av både samiska och svenska ordelement; andra exempel är namnen *Meselet*, *Meselberget* och *Meseleforsen*, som utreds under skildringen av byn Råsele (Pettersson 1946, s. 266) och där det samiska ordet *mese/miesie*¹⁴ med betydelsen 'späd renkalv' lyfts fram som förled.¹⁵

I enstaka fall rör det sig om språkligt sett helt samiska namn som utreds. Följande exempel, som förekommer i skildringen av byn Djupdal, är ett av dessa:

På Blajkfjället i sydsydväst från Djupdal höjer sig en liten rund kulle, som i handlingarna har namnet *Svalantjältja*. Denna kulle har i äldre tid varit gränsmärke eller hörnrå mellan fyra vidsträckta lapps katteland, nämligen mellan Blajkfjäll-landet, Alblosellandet, Varpsjölandet och Östra Ormsjölandet. (Pettersson 1946, s. 228.)

Namnet *Svalantjältja* förklaras sedan i en fotnot: "La. *Svalentjuolte* av *svale* 'vit fjällräv' och *tjuolte* 'kulle ovan skogsgränsen'" (ibid.) Enligt Pettersson skrivs detta namn i handlingarna *Svalantjältja*, vilket han korregerar i fotnoten på så vis att den samiska formen sägs vara *Svalentjuolte*. Det är oklart om Pettersson menar att det är skrivaren av handlingen i

¹⁴ Pettersson anger *mese*, medan utgivaren skjuter in "noggrannare *miesie*" (Pettersson 1946, s. 266). Enligt Hasselbrink sägs ordet bland annat avse renkalven under dess första levnadsår, när den fortfarande följer efter renkon (1981–1985, s. 924a).

¹⁵ De samiska parallellnamnen anges vara: *Meseovvone*, *Mesekentjulelk* och *Meseogjhke* (Pettersson 1946, s. 266).

fråga som gjort ett misstag eller om namnet brukats av svensktalande i denna form, men Pettersson själv framträder här i rollen som språkligt kunnig och med en strävan att reda ut den korrekta ortnamnsetymologin. Att kullen i fråga alls har ett namn förklaras av dess betydelse som gränsmärke ”i äldre tid” mellan fyra samiska skatteland.

Som synes används samiska ortnamn på olika sätt i diskussionen av ortnamnens etymologier och i dessa samiska ortnamn ingår samiska djur- och växtbenämningar. Det samiska språkmaterialet pekar hela tiden bakåt i tiden, något som ofta explicit görs genom formuleringar som ”i äldre tider” och liknande. De naturförhållanden som de samiska djur- och växtbenämningarna vittnar om, exempelvis en ymnighet av lax i Malgomajsjön, eller den ovanliga förekomsten av lake i tjärnen på västra Njakafjället, återskapas i och med de etymologiska resonemangen. Genom de samiska ortnamnen skrivs också dessa naturförhållanden in i en samisk föreställnings- och erfarenhetsvärld. Genom att etymologierna framställs som trovärdiga blir också dessa naturförhållanden trovärdiga. Petterssons uttrycker själv förvåning över att lake skulle ha funnits i tjärnen, men orimligheten i detta får i texten ge vika för det som påstås, det vill säga kunskap som ges med lokalbefolkningens röst, genom en intertextuell koppling till lokalt traderad kunskap.

Ett sista exempel får illustrera det långa tidsdjup som Petterssons etymologier tillför till relationen människa–natur, och att det även finns flera lager av samisk kunskap inbäddad i namnmaterialet. I följande exempel åberopar Pettersson ett äldre samiskt sägenmaterial i diskussionen av en skogshöjd med namnet *Gåppogiesne*, som i syneprotokollet till nybygget Nyliden anges som referenspunkt i utpekandet av en myr som den sökande avser att lägga under sitt nybygge. Pettersson skriver att de yngre samerna kallar skogshöjden med liden för *Gåppogies* vilket ska betyda ’tjäderhöneliden’ och komma av *gåhpele* ’tjäderhöna’ (Pettersson 1941, s. 20). Vidare skriver han att äldre samer menar att höjden eller liden heter *Gåbdasgies* och att *gåbdas* kan betyda antingen ’skinnet på spåtrumman/hela spåtrumman’ eller att det hänvisar till ett farligt skadedjur som funnits i området i äldre tider och som angripit och skadat samerna (Ibid.). Höjden eller liden ska då kallas *Gåbdasgies* eftersom samerna dödat detta djur just där (ibid.).

Platsens namn förklaras först med *gåhpele* ’tjäderhöna’, med åberopande av ett yngre samiskt namnbruk, och sedan vänds blicken mot ett

äldre sådant, där tre möjliga betydelser hos ordet *gábdas* läggs fram. En av dessa betydelser ger Pettersson större utrymme än de övriga och den inbegriper en numera utdöd och mytisk djurart. Det är stor skillnad mellan förekomsten av namnet i syneprotokollet, där det används för att geografiskt sett lokalisera en myr, till att vara namnet på den plats där det sista exemplaret av en farlig och numera utdöd djurart dödades. Genom det etymologiska resonemanget berikar Petterson det torra protokollet med en samisk relation till naturen som sträcker sig mycket långt tillbaka i tiden.

5.3 Dialektala djur- och växtbenämningar

Förekomsterna av dialektala djur- och växtbenämningar i de undersökta texterna är sammantaget betydligt fler än de samiska belägg som diskuteras i föregående avsnitt. Sammanlagt återfinns ett trettiotal i såväl *Gamla byar i Vilhelmina* som i Læstadius journaler. Av beläggen i *Gamla byar i Vilhelmina* är det en tredjedel som ingår i ortnamnsetymologier.

5.3.1 Ett lokalt kunskapsperspektiv

På ett liknande sätt som de samiska benämningarna, som diskuterats ovan, representerar också de dialektala djur- och växtbenämningarna ett lokalt språkbruk liksom ett lokalt perspektiv på relationen människa–natur. När sådana ord används i texterna avviker de från den rikssvenska texten i övrigt. Såsom även fallet är med de samiska beläggen, behöver författare och utgivare dessutom på något sätt ge läsaren både det lokala ordet och en rikssvensk förklaring eller motsvarighet.

Det är vanligt i både Læstadius journaler och *Gamla byar i Vilhelmina* att de dialektala växt- och djurbenämningarna först nämns i brödtexten och sedan åtföljs av en rikssvensk eller latinsk motsvarighet inom parentes – ett språkbruk som tar sin utgångspunkt i den dialektala terminologin. I följande passage sker detta när Læstadius i den första journalen använder de dialektala orden *fjällris* och *lyng* i en beskrivning av den renskötande fjällsamens hårda tillvaro:

Han kan till och med ibland icke få upp någon eld, ty på fjellen, der han vistas om sommaren, finnes intet annat bränsle än fjällriset (*Betula Nana*), och äfven på detta är tillgången knapp. Det är spädt och lågt som lyng (blåbärs- eller lingon-ris) och af regn så fuktigt, att det icke tar eld, utan ligger endast och ryker. (Læstadius 1831, s. 226.)

Det dialektala *fjellriset* förklaras här med det latinska *Betula nana*,¹⁶ en artbestämning som Læstadius i andra passager använder för att förklara det dialektala *rypris* (Læstadius 1833, s. 348; 1831, s. 280). Ordet *lyng* sägs avse både blåbärs- och lingonris, det vill säga den gängse användningen i flera norrländska dialekter, där ordet används om olika sorters bärris och även annat ris (se Dahlstedt 1950, s. 53f. samt Eklund 1996, t.ex. kartan på s. 103). Det anförda citatet skildrar renskötarens livsvillkor och det blir tydligt att användningen av dialektala djur- och växtbenämningar hos Læstadius har en helt annan grad av självklarhet och allmängiltighet än användningen av de samiska benämningarna som diskuterades i föregående avsnitt: om skildringen gällt en svensk nybyggares vedermödor hade en samisk terminologi varit osannolik.

En liknande användning av dialektala djur- och växtbenämningar är vanlig i *Gamla byar i Vilhelmina*. Nedan följer ett exempel hämtat ur den långa skildringen av nybyggerlivet i Dåres, där ett par dialektala växtnamn används, nämligen *brandbär* och *sia*. Citatet exemplifierar användningen av omarkerade dialektala benämningar i brödtexten, ord som sedan förklaras inom parentes av rikssvenska eller latinska motsvarigheter:

Men på lördagen efter att slättanden var tillända, bådo barnen om lov att få gå till kullarna närmare Stora Stalonbäret för att där få äta brandbär (hallon). De lovade att taga skålar med och plocka i dem åt föräldrarna. De fingo lov därtill och satte i väg österut med skålar i händerna. Mycket hallon anträffade de i en avbränd kulle, där småbjörk ännu icke hade hunnit växa upp. Men under vistelsen vid kullen, kommo de sig till kullens östra sida och upptäckte då, att österom kullen fanns en vidsträckt slätt, och på den växte tjockt av sia (*Aira flexuosa*) tätt på marken mellan de nedfallna brända träden. (Pettersson 1944, s. 39.)

Gräsfyndet i fråga rapporteras skyndsamt till föräldrarna, som blir mycket belättna: ”ty sia är ett foder, som är lika gott och närande för kreaturen som det bästa vallhö” (ibid.). Det dialektala *brandbär* (se Dahlstedt 1950, s. 50; Fridner 1999, s. 61f.) förklaras i citatet med det rikssvenska *hallon*, och även om det är det rikssvenska ordet som sedan upprepas så möter vi den dialektala benämningen först. På liknande sätt, att det dialektala ordet nämns först, förhåller det sig med flertalet av de dialektala växt- och djurbenämningarna i *Gamla byar i Vilhelmina*. Ett ytterligare exempel är det dialektala *börting* i följande citat från skildringen av de

¹⁶ Motsvarar rikssvenska *dvärgbjörk*.

första nybyggarna i Grundfors: ”I dessa gropar timrade de kistor eller pator, i vilka de fångade massor av röding och börting, d v. s. laxöring” (Pettersson 1944, s. 196).¹⁷

Dialektala djur- och växtbenämningar som används på detta sätt bidrar till att läsaren får möta naturen genom lokalbefolkningens föreställningsvärld. De rikssvenska eller latinska förklaringarna abstraherar förvisso djur och växter från den lokala kontexten, men det görs upplysningsvis och lämnar den materiella relationen mellan människorna och naturen förhållandevis intakt.

5.3.2 Dialektala ortnamnselement

Avslutningsvis i denna del av kapitlet följer ett par ord om de dialektala djur- och växtbenämningar som i *Gamla byar i Vilhelmina* ingår i ortnamnsetymologier; som nämnts tidigare utgör de en tredjedel av det trettiotal belägg som excerperats ur detta verk. Dessa djur- och växtbenämningar återfinns ofta i etymologiska utredningar av namn på myrar och andra naturlokaler som förtecknas i syneprotokollen, och som presenteras i fotnoter med anmärkningar om att det rör sig om ord på ortens lokala dialekt, Vilhelminamålet (markerat med *vm.*). Till skillnad från de ortnamnsetymologier i *Gamla byar i Vilhelmina* som Pettersson förklarar med samiska djur- och växtnamn rör det sig här så gott som uteslutande om okomplicerade etymologier till namn på lokaler knutna till nybyggesverksamheten, exempelvis på slättesmyrar, som *slagör* ’duvhök’ i *Slagörsmyra* (Pettersson 1946, s. 2) och *stek/stetj* ’starrarter med långa tågor ifrån rothalsen’ i *Stekmyra* (Pettersson 1946, s. 140).

Pettersson använder ibland landsmålsalfabetet för att beskriva dialektala ords uttal. Ett exempel på detta återfinns i förklaringen av namnet på en insynad slätteslägenhet under nybygget Latikberg, nämligen *Flugurotbäcken*, som han menar innehåller det dialektala ”flögerot” med betydelsen ’nordisk stormhatt’ (Pettersson 1946, s. 34). Med landsmålsalfabetet beskrivs det dialektala uttalet,¹⁸ och han ger även den latinska motsvarigheten ”*Aconitum Septentrionale*” inom parenteser (*ibid.*). Pettersson var språkligt intresserad och van vid att uppteckna dialektord

¹⁷ För en etymologisk utredning av ordet *börting* se Lidén 1937, s. 36–40.

¹⁸ Ett dialektalt uttal beskrivs med landsmålsalfabetet även i samband med förklaringen av namnet *Banarottjärn* och *Snörtallmyra* (Pettersson 1946, s. 181, s. 22).

med landsmålsalfabetet. Bruket av landsmålsalfabetet torde spegla detta djupare intresse och får som effekt att fokus läggs på det lokala uttalet av ordet samt att det skrivs in i en språkvetenskaplig diskurs.

5.3.3 Folkliga taxonomier

Något som ytterligare sätter lokala erfarenheter av naturen i förgrunden är bruk av lokala djur- och växtbenämningar som genom över- eller underdifferentiering avviker från rikssvensk eller latinsk terminologi (se Berlin 1973 samt Svahn 1991, kap. 2). Flera av de dialektala djur- och växtbenämningarna i de undersökta texterna representerar sådana folkliga taxonomier. Ett exempel är det redan nämnda *lång* 'ris av lingon, blåbär o. dyl.' som också förekommer i *Gamla byar i Vilhelmina*, exempelvis som förklaring till namnet *Lingrödnigen*, som är en av odlingslokalerna under nybygget Siksjö (Pettersson 1946, s. 172; beträffande *lyng*, se Pettersson 1941, s. 63). Det rör sig här alltså om en dialektal växtbenämning som inbegriper flera rikssvenska benämningar. På likartat sätt förhåller det sig med ordet *rypris*, som används i en förklaring av namnet *Rypris-myra*, en av myrarna som kom att ingå i nybygget Rismyrliden. Ordet *rypris* sägs betyda "småbuskar av skilda arter omkring vilka riporna tycka om att springa och äta bladknopparna" (Pettersson 1946, s. 135).¹⁹

Hos Læstadius utgör just fiskar föremål för utläggningar där relationer mellan lokala och vetenskapligt etablerade taxonomier illustreras. I följande exempel, hämtat från Læstadius andra journal, uppvisar det folkliga språkbruket en från rikssvenskan avvikande taxonomi utan att det i egentlig mening rör sig om en dialektal terminologi:

Han kallas här i orten *Asp*, och har jemte *Siken* ensam den äran att heta *fisk*. De öfriga fisksorterna, som här finnas, såsom gädda, abborre, laxöring, harr, lake, m. fl. heta fisk endast i grytan och på fatet, eljest nämnas de med sina egna namn, och komma ej med i fiskarnas räkning, när man berättar huru många sådana man fått: de följa med såsom bihang. (Læstadius 1833, s. 59).²⁰

Det ord som intar en central ställning här är just *fisk*, som enligt Læstadius inte har den användning läsaren förväntar sig. Han menar att det gängse

¹⁹ Ordet förklarar namnet *Rismyra*, en myr som Märten Larsson i Siksjö bytt till sig mot en tjurkalv och en kokalv (1946, s. 134, fotnot 1).

²⁰ Se även Læstadius 1831, s. 329, 332 och 1833, s. 358.

lokala bruket var att *fisk* utgör hyperonym till asp och sik – ett bruk som berättar om de olika arternas plats i den lokala socioekonomiska ordningen. De övriga arterna utgör endast bihang och redovisas inte ens som fångst.

Att se skillnad på asp och sik gör man enligt Læstadius genom att titta på *gahn*: ”Sik och asp äro både till utseende och smak fullkomligt lika; endast på *gan* (gålen?)²¹ kan man se skillnad” (Læstadius 1833, s. 68; se även 1831, s. 329).²² Det faktum att Læstadius använder det dialektala *gahn* för att beskriva hur man ser skillnad på dessa fiskarter förstärker det lokala kunskapsperspektivet. Frågetecknet, vilket det andra belägget av ordet försetts med i texten, ger ytterligare ett drag av osäkerhet till skildringen, som också stärker föreställningen av att det här handlar om lokal kunskap som Læstadius förmedlar på det sätt som han fått den förmedlad till sig.

En liknande taxonomisk osäkerhet återfinns när Læstadius beskriver arterna som benämns *blank-lax* respektive *grå-lax*: ”Sjelfva insjöaxen synes vara af tvenne slag: Blank-lax och Grå-lax, eller om det då är samma art, som endast skiftar färg” (Læstadius 1833, s. 76).²³ Osäkerhet av detta slag i Læstadius beskrivningar av naturen skapar en distans mellan den beskrivande och det beskrivna, och upplevelsen av att Læstadius i avsaknad av vetenskaplig kunskap, så troget han förmår återger egna upplevelser och det han fått berättat för sig (jfr diskussionen om *korm* tidigare i detta kapitel).

Ett belysande exempel på hur dialektal terminologi och folklig taxonomi hanteras i *Gamla byar i Vilhelmina* handlar om den i föregående avsnitt förekommande gräsbenämningen *sia*.²⁴ Ordet hanteras på olika sätt i texten: från att användas helt utan markering (Pettersson 1941, s. 281), via att som i exemplet i föregående avsnitt förklaras med den latinska motsvarigheten, till att vara föremål för en intrikat diskussion om folklig växtkategorisering. Det sistnämnda exemplet återfinns i tredje volymen i en fotnot som lagts till av utgivaren, som förklaring till ordet *gägalhö* som används i en synehandling:

²¹ Frågetecknet hos Læstadius kommenterar Nordberg (1977, s. 72) med att det ”saknar berättigande” eftersom Læstadius på ett annat ställe (s. 77) använder ordet *gan* utan markering av något slag. Oavsett Læstadius grad av säkerhet kring ordets syftning så skapar frågetecknet en osäkerhet i texten.

²² Se Edlund 2010 om dialektala benämningar för sik, där också Læstadius bruk diskuteras.

²³ Gråaxen ser mager och grå ut efter leken.

²⁴ Motsvarar idag rikssvenska *kruståtel*.

Enl. O är både vm. *jegar*, best. sing. *jegarn*, och *sie*, best. sing. *sia*, = *Aira flexuosa*, men Aug. Lyttkens, Svenska växtnamn, Sthlm 1904–15, anför namnet *sidgräs* för *Aira flexuosa* och *jäger*, *jägarn*, *gegal* o. dyl. former för *Aira Cæspitosa*. Enl. utg:s erfarenhet är också vm. *jegar* och *sie* namn på två skilda arter. (Pettersson 1946, s. 203.)

Utgivarna hänvisar här inledningsvis till Petterssons manuskript *Ordbok över Vilhelminamålet* (se avsnitt 2.3 ovan), där alltså *jegar* och *sie* sägs vara samma art. Med stöd av August Lyttkens *Svenska växtnamn* (1904–1915), är utgivarna dock oense med O.P. Pettersson huruvida det här rör sig om två olika namn på en grässort eller två olika grässorter. Även om utgivaren Karl-Hampus Dahlstedt gör detta upplysningsvis, som ytterligare kunskap att foga till den redan befintliga, ges intrycket att Pettersson och hans sagesperson inte tillåts behålla denna terminologi och taxonomi. Utgivaren verkar inte öppna för möjligheten att Petterssons sagesperson faktiskt använt orden synonymt, medan andra språkbrukare kanske gjort en skillnad. Detta exempel illustrerar att lokala perspektiv på naturen – där också variation mellan grupper och individer är en naturlig del – inte bara riskerar att ”korrigeras” av naturvetenskapens kunskapsystem, utan även av hegemoniska folkliga kunskapsystem.

Det är vanligare att så kallad folklig taxonomi utgör en underdifferentiering gentemot riksspråkliga eller vetenskapliga motsvarigheter (Berlin 1973, s. 268);²⁵ beläggen ovan är exempel på detta. I föregående avsnitt utgjorde det samiska *tabmok* en möjlig överdifferentiering, det vill säga att den folkliga taxonomin är mer finmaskig än den riksspråkliga, och det finns även dialektala exempel på detta. I *Gamla byar i Vilhelmina* återfinns ett exempel knutet till björnjakten. Lars Pålsson och Hans Persson, båda under en period innehavare av nybygget Marssjöliden, beskrivs med sina respektive söner bland annat på följande sätt:

De voro också modiga och dristiga björnkarlar. En vinter lyckades de döda icke-mindre än fyra björnar i ett och samma ide: en binna, en vintring och två årsgamla björnungar. (Pettersson 1944, s. 150.)

Genom den lokala terminologin ges läsaren här en inblick i delar av ett lokalt kognitivt system för björnjakt; orden *binna* respektive *vintring* för-

²⁵ *Under-* respektive *överdifferentiering* är på sätt och vis olämpliga termer i det här sammanhanget, eftersom de antyder att det system i relation till vilket något är över- respektive underdifferentierat utgör det korrekta.

klaras i en fotnot och sägs ha betydelserna 'björnhona' respektive 'fjolårsunge'. Genom att *vintring* i citatet skiljs från *årgamla björnungar* visas en lokal terminologisk differentiering av björnens ungar upp, som åtminstone är mer finmaskig än det rikssvenska vardagsspråket.

Ett ytterligare exempel är ordet *snörtall*. Ordet används för att förklara namnet *Snörtallmyra*, namnet på en av lägenheterna som år 1825 lades under Volgsele, och det förklaras av Pettersson i en fotnot att det rör sig om en "lång, ytterst smal och späd tall, som trivs på mossmyrar" (1946, s. 22).²⁶

Avslutningsvis vill jag lyfta fram en passage ur Læstadius första journal, där han visar upp en lokal terminologi i texten som huvudsakligen får tala för sig själv. Det rör sig om återigen om insekter och denna gång sådana som drabbar människor. Skildringen bidrar tillsammans med de långa och svåra transportvägarna, det svåra vädret och de plågsamma lössen till Læstadius beskrivning av livet i området som svårt (se kapitel 4 ovan). Vid flera tillfällen berör han de stickande insekternas besvärlighet, och i det följande ger han en detaljerad beskrivning av vilka insekter det rör sig om:

Främst bland dem är den så kallade *Långnäsan* eller egentliga myggen, som utmärker sig genom sin sång. Man är lika besvärad af honom både natt och dag, ute och i rum. Litet längre fram kommer *Knotten* eller *Knorten*, som liknar en mycket liten fluga, är snäll i sin flykt och alla sina vändningar, en stor blodsugare, kryper in i alla hål och i öppningar på kläderna, svärmar omkring så otaligt, att man måste blifva rådlös för honom. Han ofredar dock ej i rummen, icke heller om natten, sedan solen gått ner. Sist kommer ändtligen en ännu mindre fluga, så liten, att man knappt kan se den; den kallas *Hya* eller *Svedan*. Det sednare namnet gifver tillkänna hans åverkan. (Læstadius 1831, s. 351).

I texten markeras benämningarna *långnäsan*, *knotten*, *knorten*, *hya* och *svedan* med kursiv stil, och Læstadius ger vid sidan av "egentliga myggen" för *långnäsan* inga rikssvenska eller latinska motsvarigheter. Denna mångfald av stickande insekter beskriver Læstadius för en läsare som förutsätts vara obekant med åtminstone denna differentiering av insekterna och för *långnäsan*, *hya* och *svedan* hänvisar Læstadius till ett lokalt språkbruk med formuleringarna "så kallade" och "kallas". Föreställ-

²⁶ Se Edlund 2013b för exempel på den rika dialektala terminologin för tall och fura som återfinns i Norrland.

ningen att markerna utgör en exotisk plats – exempelvis genom att vara hemsökt av blodsugande insekter med stor artvariation – byggs här upp med hjälp av den lokala terminologin och läsaren överväldigas av dessa odjurs mångfald: i en del av världen där man behöver en så pass rik terminologi för att beskriva olika stickande och plågsamma insekter måste det onekligen vara svårt att leva (jfr kapitel 4 ovan).

5.4 Sammanfattande diskussion

I detta kapitel har jag undersökt hur lokala språk används i skildringen av naturen i de undersökta skildringarna och vad detta får för konsekvenser vad gäller språkliga och kunskapsmässiga hierarkier. Fokus ligger på djur- och växtbenämningar på samiska och svensk dialekt och hur de används i relation till rikssvenska och latin. Analysen visar på språkvalens betydelse för uppbyggnaden av språkliga kunskapshierarkier och konstruktionen av ett historiskt djup i relationen människa–natur samt vilka kunskapssystem som tillåts prägla platsen.

Inom naturvetenskapen har djur och växter benämnts, klassificerats och systematiserats, och för både Læstadius och Pettersson finns rikssvenska och latinska benämningar tillgängliga att använda i skildringen av naturen. Denna vetenskapliga systematik har tidigare knutits till koloniala skeenden runt om i världen och ett utmärkande drag för kolonial diskurs är att djur och växter abstraheras från de lokala sammanhangen med hjälp av naturvetenskapen för att fogas in i nya system, där värdet består av ordning (se kapitel 3 ovan). Trots detta använder sig både Læstadius och Pettersson av lokala benämningar och det är sådant bruk som har studerats i detta kapitel. Vad berättar då analysen om platsskapande med naturen i centrum i de studerade texterna?

Jag vill börja med att konstatera att redan valet av huvudsakligt språk för texterna har betydelse för dessa frågor. När Petrus Læstadius skrev sina journaler under andra årtiondet av 1800-talet, och när Pettersson hundra år senare förberedde sitt manuskript, var dock detta val helt naturligt: de tänkta läsarna var huvudsakligen svenskspråkiga. Læstadius hade säkert kunnat skriva sina journaler på såväl samiska som svensk dialekt, och Pettersson på det Vilhelminamål han kunde så väl – men detta hade kraftigt begränsat antalet möjliga läsare. Hundra år före Læstadius hade kanske valet av språk fallit på latin och den som avser att skriva en bok om

norra Sverige i dag – särskilt om den ingår i en vetenskaplig diskurs – har att ta ställning till engelskans alltmer dominerande roll som vetenskapens *lingua franca*. Även om valet av ett rikssvenskt skriftspråk uppfattas som naturligt eller självklart så är det inte neutralt. Under de tider som skildras i texterna brukades detta språksystem i låg utsträckning på de orter som förekommer i dem, och den terminologi och taxonomi som de lokala erfarenheterna pressas in i sätter ovillkorligen sin prägel på både det som blir synligt och osynligt. Den rikssvenska språkmiljön gör också de relativt få samiska och dialektala orden avvikande, och i behov av förklaring. Dessa ord får därför en speciell ställning i texterna, i egenskap av något markerat eller exotiskt, som lyfts in i texten av en särskild anledning.

Samiska djur- och växtbenämningar är få hos Læstadius, och hela tiden finns vetenskapen närvarande i form av botaniken, ichtyologin och entomologin. När det gäller botaniken förekommer vetenskapen helt i förgrunden som i exemplet med den samiska maträtten *jobmo*, där det är latinet som utgör det primära språket – *Rumex acetosa*, *Angelica*, *Rheum digynum* – och där den samiska terminologin ges inom parentes – *Jobmo*, *påskån-aive*, *äbro*. När det gäller ichtyologin, läran om fiskar, och entomologin, läran om insekter, förklarar Læstadius att han saknar tillgång till den vetenskapliga kunskapen, och då får i stället den samiska terminologin och kunskapen större utrymme. När han anser sig nödgad att påpeka bristen på entomologisk eller ichtyologisk kunskap skapas dock en föreställning om att det – som alternativ till det han presenterar – finns ett facit som bara inte är tillgängligt för honom just där och då. Sammantaget är Læstadius sätt att skildra naturen del av den linneanska stil och tradition som Fredrik Böök tillskriver honom (se avsnitt 2.2 ovan). Intressant nog beskriver både Læstadius och Pettersson de insekter som plågar renarna under sommaren och hos Pettersson ställs den samiska terminologin i förgrunden, utan att kunskapen ifrågasätts eller ställs i relation till ett hypotetiskt facit. När utgivarna till *Gamla byar i Vilhelmina* i en fotnot kompletterar Petterssons beskrivning, är det medelst en mycket tydlig språklig hierarki, där det svenska namnet följs av det latinska för att till sist kompletteras med det samiska: R e n s t y n g e t, lat. *Oedemagena tarandi*, la. *boåruve*” (Pettersson 1946, 66).

De samiska djur- och växtbenämningarna i *Gamla byar i Vilhelmina* skapar ett drag av autenticitet och värde till en samiskt präglad relation till naturen genom att Pettersson anför många av dem i ortnamnsetymologier,

där det samiska språkmaterialets höga ålder värderas högt. Det rör sig om att Pettersson ger samiska ortnamnsparalleller till svenska ortnamn, och där de samiska djur- och växtbenämningarna ingår i de samiska namnen. Vidare förekommer ortnamnsetymologier där Pettersson anför en samisk djur- och växtbenämning i syfte att utesluta ett etymologiskt samband. Den vanligaste användningen av samiska djur- och växtbenämningar hos Pettersson är dock när ett ortnamns etymologi utreds och där den samiska djur- eller växtbenämningen framförs som en möjlig del i en korrekt etymologi. Det sätt som samiska djur- och växtbenämningar används på pekar hela tiden bakåt i tiden och återskapar samiska relationer till naturen, samtidigt som dessa ofta framförs som korrekta, genom att de bidrar till att lösa upp etymologiska resonemang.

De dialektala djur- och växtbenämningarna är fler än de samiska i såväl Læstadius som Petterssons texter och det är vanligt att de dialektala termerna presenteras först och att latinska och svenska motsvarigheter ges som förklarande komplement. Därigenom får läsaren möta naturen genom lokalbefolkningens föreställningsvärld. När Pettersson använder dialektala djur- och växtbenämningar i ortnamnsetymologier rör det sig om okomplicerade ortnamnsetymologier knutna till nybyggesverksamheten. Vid ett par tillfällen används landsmålsalfabetet vilket ytterligare förtydligar kopplingen till den lokalt talade dialekten.

Användningen av samiska och dialektala växt- och djurbenämningar har en allmän kognitiv funktion: blotta förekomsten av sådana termer, exempelvis i ortnamnsetymologier, berättar att det omtalade har haft en signifikans i den aktuella kulturen. Särskilt påtaglig blir denna effekt när den folkliga zoologin inte står i ett ett-till-ett-förhållande till det vetenskapliga kunskapssystemet, utan när kategorierna antingen innefattar fler eller, mer sällsynt, färre vetenskapliga arter (se Berlin 1973 och diskussion hos Svahn 1991, kap. 2).

Flera av de dialektala djur- och växtbenämningarna, hos såväl Læstadius som Pettersson, representerar folkliga taxonomier som avviker från rikssvensk eller latinsk terminologi. Det rör sig oftast om underdifferentiering, som exempelvis *lyng*, som omfattar flera olika växtarter, men de undersökta texterna innehåller även exempel på överdifferentiering, det vill säga att den folkliga taxonomin är finmaskigare än den rikssvenska. Den samiska benämningen *tabmok* utgör ett möjligt exempel på en samisk överdifferentiering, eftersom Læstadius antyder att den art som

benämningen avser nog egentligen är en annan än den som på svenska kallas *stenbit*. När lokal terminologi avviker från rikssvenskan eller latinnet genom över- eller underdifferentiering återskapas i texterna lokala relationer mellan människa och natur på ett än mer genomgripande vis än när en lokal benämning lyfts fram där det råder ett ett-till-ett-förhållande med den rikssvenska eller latinska motsvarigheten.

I texter av detta slag – som skildrar flerspråkiga områden, och där ett nationellt skriftspråk utgör huvudspråket – får användningen av lokala språk ett slags symboliskt värde. När de lokala benämningarna används har det betydelse hur de positioneras gentemot övriga taxonomier: de språkliga hierarkier som skapas får stor betydelse både för vad som framställs som legitim kunskap och som kurios. Särskilt hos Læstadius är de dialektala djur- och växtbenämningarna fler än de samiska, och de används av båda författarna med en högre grad av självständighet och allmängiltighet än motsvarande samiska benämningar.

I viss mån kan denna blandning av lokal naturkunskap och abstraherad naturvetenskaplig dito kanske beskrivas som ett slags pidgin-kunskap. Ursula Lehmkuhl (2017, s. 147) använder detta begrepp om kunskap som uppstår när urfolkskunskap selektivt integreras, stjäls, eller approprieras och kombineras med naturvetenskaplig kunskap.

En viktig dimension av *plats* (Agnew 2011; kapitel 3 ovan) är de vardagliga verksamheter som där pågår, och som formar värderingar och attityder. (Detta diskuteras vidare i kapitel 6 nedan.) Här spelar språkvalet en viktig roll. Valet av termer som används – och de språkliga hierarkier som därmed skapas – bidrar till att skapa närhet respektive distans till det som skildras. Vad gäller exemplet med *Jobmo* hos Læstadius så lyfts växterna ut ur den samiska praktiken i och med den latinska terminologin. Den språkliga representationen blir i och med denna ökade distans mindre en skildring av samisk vardaglig praktik och mer en skildring av en etnografisk praktik, där en lärd ung man samlar in och schematiserar en folkgrupps seder och bruk. En etnografisk diskurs återfinns också hos Pettersson, och man tvingas fråga sig om den etnografiska praktiken blir en del av själva platsen, där växterna beskrivs i botaniska termer, fiskarna i ichtyologiska, insekterna i entomologiska och samerna i etnografiska? Konsekvenserna av denna typ av närhet respektive distans är stora för det språkliga platsskapandet.

Här bör även växterna och djuren i Petterssons ortnamn inkluderas.

Till att börja med utgör de samiska namnen oftast förklaringar till de svenska. Så även om de ges stort värde i den etymologiska diskursen, så är de sekundära. Distansen till växterna och djuren blir än längre när de används för att förklara samiska ortnamn som i sin tur är förklaringar eller paralleller till svenska namn. Distansen är delvis diskursiv, det handlar inte primärt om djur- och växter och samiska praktiker knutna till dessa, utan om språkliga etymologier. Distansen är även temporal eftersom de praktiker som avses i regel går långt tillbaka i tiden.